

ІЗ ОПОВІДАНЬ ЖАНА РІШПЕНА.

III. Жертва науки.*)

На одній зі старих, брудних та вузьких вулиць Латинського кварталу стояв невеличкий шинок, який самі гості охрестили назвою „Приют голодних“.

Там я харчував ся в часі комуни. В ту пору мало людей приходило до „Приюта голодних“, бо голодні лагодили ся воювати.

Кожного вечера обтирав господар свої мармурові столи та накривав їх зі змученим виразом лиця. Крім двох-трьох принагідних гостей було нас там усього лише п'яťох: два робітники, з них один був кривий, один купець із того кварталу, один студент і я.

Оба робітники сідали все коло того самого стола; вони, здавалось, гордували сильно „філістром“, що сам один сідав при вході до льокалю та читав там „Figaro“. „Філістер“ і я входили все дверми з вулиці, натомість п'ятий гість, студент, входив усе через кухню. Коло семої він з'являв ся все без капелюха та випивав наперед жадібно склянку води. Відтак їв дуже поводи і все те саме: зупу з сочевиці, яєшницю, горох та сир. Попоївши розвалював ся в кріслі і, бачилось, дрімав майже пів години, мов боа, що травить. Коли на годиннику вибила осьма, вставав і відходив так як і прийшов, через кухню, не дбаючи

*) Див. Літерат.-Наук. Вістник, 1899, грудень, 112.

ні на чию присутність. Його голова була дивна. Жменя чорних, розкуйовданих кучерів окривала чоло. Натомість борода була дуже ніжна та причепурена. В тій понурій оправі світило ся двоє великих, ясних очий. Його тіло було немов у слабкої, худої та неповоротньої дитини.

Ся оригінальна людина з її дивовижною та незвичайною поведінкою та впертою мовчанкою розбудила в найбільшій мірі мою цікавість. Що се міг бути за студент? Чи був він у загалі студентом? Також і оба робітники так його кликали; але який же се був доказ? Одної днини запитав я господаря.

— Ви про пана Фері? — відказав мені. — Його знають добре в кварталі.

— Так! Що-ж він робить?

— Студює медицину і лічив даром багато вбогих людей. Добра людина, лише троха неприступна.

— Так, се видно по ньому. Його лице дуже для мене інтересне, та тому то я питав вас про него. Він має дуже дивні привички.

Господар був радий, що може побалакати троха зі сталим своїм гостем, то-ж заговорив з хитрим видом:

— Ах, знаєте, се ціла історія. — Відтак нахилив ся до мене і шепнув мені на вухо:

— Се філософ!

— Що?

— Він троха запаморочений, бо працює за багато. Лиш їсти сходить у низ. Треба вам знати, що він живе в тім самім домі, а моя жінка порядкує там у його кімнаті. Коби ви могли побачити його покій, справжня лябораторія! Черепи, кости, папери та кістяки. Пише цілий день, ба, складає навіть вірші...

— Але в сьому не бачу ще нічого, що дозволяло би догадувати ся...

— Як раз, як раз! Знаєте, молодий, двацятипятилітній чоловік, що кує цілу днину, се неприродне. Він у своїм житю не змарнував ані одного дня. Ви бачили, що він їв?

— Так, він їсть усе те саме.

— Се його засада!

— Що? засада?

— Ну, я казав йому се не раз, що він пошкодить собі тим, та він пояснив мені, чому він їсть усе те саме. Каже, що в яйцях та в сирі є щось таке корисне для мізку, а також горох та сочевиця дуже служать організмови.

— Се не дуже й дурниця, — замітив я.

— Ну, я не хочу сказати, — мовив з усмішкою господар, — що він дурний. Навпаки, здаєть ся, він дуже доладній. Десь то він одержав премію і писав уже статі по часописах.

— І вірші також?

— Пише дуже багато, навіть за багато. От сердега! Моя жінка читала їх деколи, порядкуючи у него в покою. Каже, що дуже гарні! Ну, та знаєте, жінки не розуміють ся добре на сьому. Та коли вам се цікаво, то я скажу своїй жінці, вона покаже вам дещо з його писань...

— Ах, ні, сього не хочу; се була би недискреція! Прошу вас, не робіть сього!

Та дарма. Коли я зайшов другої днини до шинку, приходить господар до мене з усмішкою і дає мені помнятий папір, записаний віршами. Була се поема, справді богата високими думками. Ледво я прочитав її, як вибила сема година і Фері ввійшов кухонними дверми. Коли сів на своєму місці, господар підійшов до його крісла і почав йому щось шептати на вухо. Дурак говорив про мене; я пізнав се із погляду, який кинув на мене молодий чоловік. Я був у не малому клопоті тим більше, що все ще тримав у руці картку записану віршами.

Я ще думав, як викрутити ся з трудного положення, коли Фері підійшов до мене і запитав мене на причудлагідним голосом:

— Ну, пане, як подобають ся вам мої вірші?

— Думаю, що вони дуже гарні, — відповів я.

— Се ви перший похвалили мої вірші, — сказав він жалібним голосом.

Мене здивувало його довіре. Той дикун показав ся дуже милим чоловіком. Я встав, переніс ся до його стола і сів там проти нього. Розумієть ся, ми говорили про його вірші. Я сказав йому, що я також поет і похваливши силу і дотепність його поеми, зробив йому уваги про деякі

повторення, про рапаті рими та иньші дрібниці. Він обіцяв мені показати иньші свої вірші і ми розстали ся майже приятелями.

Від тоді балакали ми що вечера добру годину. Показало ся, що в многих артистичних справах мали ми однакі погляди. Та хоч як щиро він говорив про літературні питання, то в дискусії про деякі філософічні проблеми був скритий. Я бачив добре, що він був материяліст; але хоч я кілька разів доторкав ся сього питання, він усе оминав сю справу, аж я одного вечера таки прямо запитав його, чому не говорить ніколи про медицину.

— Не говорю з вами про медицину, — відповів, — бо ви не лікарь, а я не люблю хвалити ся своїм знанем!

— Я виправді не лікарь, але ся наука мені не чужа. Мій батько лікарь і я студював ураз із ним. То-ж можете цілком отверто говорити зі мною.

Коли він усе ще мовчав і не вважаючи на мою відповідь не заявляв охоти до бесіди, я дав йому порозуміти, що се негарно так не довіряти мені.

— Ах, прошу вас, — перебив мені швидко, — не вірте сьому!

— Ба, так що-ж я маю про се думати? Чи ви не певні своєї науки? Або може належите до тих поверхових філософів, що лизнуть якоїсь системи, а відтак не тримають ся її?

— Я поверховий філософ! — крикнув він пристрасно. — О, то ви не знаєте мене, друже! Так знайте, що я вже майже десять літ роблю студії, шукаю та досліджую. Що до моєї ідеї, то замккаю її в собі і оминаю всякі розпити! Не люблю, аби мене люди признали ідіотом, тому волю, щоб уважали мене дикуном.

— То ваша ідея така дуже дика?

— Ні, вона цілком проста.

— Ну, то можете спокійно розказати її мені. Гадаю, що не зачисляєте мене до тих дурнів, що сьміють ся зі всього.

— Певно, що ні, і аби ви знали, що поводжу ся з вами як зі справжнім приятелем, то виявляю вам усе.

Але не ждiть нiчого чудесного ані надзвичайно великого і не витрiщайте очий заздалегiдь.

Спер ся обома лiктями на столi, потер рукою по чолi і почав спокiйним голосом, уперто дивлячись на мене:

— Я матерiяліст, як ви се дуже добре порозумiли. Се значить, я признаю в сьвiтi лише одну субстанцію: матерiю, і для того ношу ся з iдеєю розложити якийсь живий твiр.

— Живий твiр?

— Так, мiй iдеал — є робити студiї на живiм чоловiцi.

— Але-ж се, що ви кажете, страшно! То ви хочете для свого вдоволення убивати людий?

— Нi, не для свого вдоволення; я вбивав би людий для добра людськості.

Його лице змiнило ся цiлком у сiй хвилині. Його очі зробили ся недвижними і легкий румянець закрасив його блiде лице, мов лихорадка. Здавало ся, що він попав у екстазу, і я пiзнав, що його мрiя перемiнилася в манiю. Я почав гiрко жалувати, що звiв розмову на сю тему і сам не знав, як опам'ятати його.

Але він стямив ся сам по кiлькох хвилинах потряс живо головою, румянець щез iз його лица і він знов зробив ся зовсiм блiдим.

— Що се з вами? — запитав я. — Ви хорі?

— Нi, нi, — вiдповiв він і встав забираючи ся до вiдходу.

Коли вже був при дверех, обернув ся поволи, немов би щось забув.

— Ах! — сказав нечаяно. — От що ще! Я хотiв ще сказати вам, аби ви про те не говорили нiкому.

Не потребував менi про те згадувати, я й так не зробив би сього.

Вiд тодi розмовляли ми лише про штуку і про поезію. Зрештою він уже менi менше довiряв та здавало ся, що по троха усувається вiд мене, аж вкiнцi одної днини сiв сам у своєму кутi.

Якось вiсiм день по нашiй останнiй розмовi настав кiнець комунi. В середу 24 мая зайшов я з полудня до

шинку, бо битва вигнала мене з моєї хати. Від учора я не їв нічого, тому казав дати собі якусь дрібницю. На сусідніх вулицях шаліла все ще боротьба. Чути було лускіт карабінів, що цокали мов лусканє батогів. Гамір раз зближав ся, то знов віддаляв ся.

Кілька хвилин по мні увійшов купець.

— Пане господарю, — сказав, — я вже сидіти-му радше у вас. Я позамикав свої склепи; тут безпечнійше!

— Не говоріть так голосно, — шепнув я йому. — На вулиці можуть зачути комунари.

Він обернув ся наляканий до дверей, як би його вже хто ханав за ковнір.

— Ваша правда, — каже. — Зрештою оба ті піяки, що приходять сюди що вечера, покажуть ся вже незабаром. Я бачив як раз, як той високий драб переходив коло мене.

Хотів ще далі говорити, коли ми почули нараз голосний ломіт побитих шиб у кухні, що була прибудована і мала скляний дах. Залопотіло там так, немов би якесь тіло впало з гори. Я побіг на місце враз із господарем, а купець заліз під стіл та скрикнув:

— Бомба! Експльоюзія!

Се був Фері.

Лежав на землі на животі, весь голій. Його бедра покриті були червоними смугами — порізами від побитого скла, і виглядали так, як би їх хто позатинав бритвою.

Першим нашим ділом було взяти його попід пахи і піднести. Та ледво ми обернули його, то з переляку пустили його з рук і він упав горілиць на землю. Небо-рак мав цілі груди обдерті зі шкіри, але не склом, лише наслідком операції. Він доконав акції сам на собі. Білі нерви, сині артерії та червоні м'ясні були оголені, а шкіра порізана на великі чотиригранні паси, звисала йому на живіт як рожевий фартух.

Вкінці я зібрав ся на відвагу зігнути ся та понакла-дати ті паси назад на те півмертве тіло; відтак ми занесли його до передньої кімнати.

Крамар стояв усе ще непорушно і не мав відваги оглянути ся; він і не рушив ся помагати нам. Холод мармору пробудив Фері; я похилив ся над ним.

— Се страшна річ, правда? — промовив він до мене виразним голосом. — Моя ідея винна сему.

Я просив його мовчати.

— Ні, ні — говорив далі. — Слухайте мене лише! Я вмру за чверть години. У приступі шалу хотів я робити досліди на самім собі. В розгарі праці я не помітив нічого. Нараз я прийшов до свідомости і почув такі страшні болі, що кинув ся з вікна. Ах, се страшне, що мушу вмирати перед своїм відкритєм! Мої анатомічні приготування зроблені були так чудово!

При сїм хотів підвести голову та глянути на свою грудь.

— Ах, яка-ж велика ідея йде враз зо мною до гробу! — говорив далі.

Понуре мовчанє, що запанувало по тих словах, перебив сильний град карабінових вистрілів.

— Вони все ще стріляють ся! Я покористував ся сею нагодою, аби робити досліди на собі! Ах, я так радо повбивав би тих людей, аби їх секціонувати живих! Се було би розумнійше, як ціла комуна!

В сій хвилині відчинили ся раптово двері. Два чоловіки ввійшли, тягнучи з собою старого робітника. На його одежі була кров.

— Що! — крикнув сей побачивши Фері на землі. — Вже один ранений тут?

— Ні, — заявив господар. — Се пан Фері, що хотів забити себе!

— Що! Забити себе? — запитав робітник. — Той боягуз хотів забити себе? Ба, та він не міг наложити головою за добру справу?

Фері хотів підняти ся, аби відповісти, але в тій самій хвилі повалив ся мертвий на землю.

Робітник хотів далі говорити, але я крикнув на нього:

— Мовчіть! Та-ж бачите, що він умер!

— І... і що далі? Я незабаром також умру! Я маю право висловити свої гадки! Я вмираю для...

Я перебив йому відслонюючи груди Фері і сказав:

— Він умер для науки!

Робітник і оба його товариші зацікавилися з переляку, а потім познимали шапки.

А я приступив до нещасного Фері, придивляючись йому добру хвилю і до глибини душі зворушений покинув місце сеї страшної події. Моя нога не станула вже більше на ньому.

IV. Вимушене.

Розмова зайшла про ті драматичні події, що в деяких часах потрясли цілим Парижем. Не те дивно, що вбивці роблять ся раз-у-раз смілішими, а те, що поліція все безсила супроти них. Нема дня, щоб не вбито когось, часом навіть двох — а винуватого не віднайдено ніколи. Потім згадаю мимохіть про цілий ряд злочинів, що загальом лишили ся нев'яснені.

— А Ксавієр Бернак? — сказав хтось нараз. — Пригадуєте собі ще Ксавієра Бернака?

Ба, хто-ж не пригадував би собі Ксавієра Бернака? Міський панич, знаменитий грач, про якого ніхто не знав добре, відки бере гроші, чоловік, що не бояв ся вістря шпади, котрого любили дуже пані, хоч про него говорено різні погані, авантурничі вісти. На підставі сих вістий люди старали ся вправді не заходити з ним у приязнь, однак ніхто не міг рішучо сказати, кільки було в них правди. Зрештою він не знав жартів; доказом сього була куля, яку всадив у груди графови Борису Балінову. Можливо, що той Ксавієр Бернак був авантурником — але-ж людей сього рода так багато в Парижі! Коли би хто хотів придивляти ся цілком точно всім людям, то не знайшов би ніколи кінця і жите було би нестерпне.

Одної днини найдено Бернака на Елізейськім полі з двома ранами від ножа в серці. Від тоді то минуло майже чотири роки — як-же то швидко минає час!

І сим разом не викрито злочинців. Сей випадок обговорювано досить докладно. Дехто жартував, говорив про панцирні сорочки та придумував усякі способи захорони проти небезпек, якими грозить паризький брук. Але кінець

кінців усі були люті на поліцію. Що-ж вона робить властиво? Справді, що вона властиво думає собі?

— Часами буває, що поліція викриє убійцю, а про те не хоче вязнити його, — замітив хтось.

Усі замовкли, бо той, хто се казав, був не хто, як давнійший слідчий судья, д. Лезінян. Усі знали, що він ніколи не жартує. Він говорив по хвилині далі:

— Коли кажу „поліція“, то посуваю ся може за далеко; але бувають випадки, коли урядник знаючи добре подробиці злочину, таки не каже арештувати злочинця.

— Але-ж се буде занедбане урядового обов'язку! — крикнув якийсь слухач.

— Ваша правда, — заявив д. Лезінян, — і тому буває, що не один урядник на 36-тім році служби виходить на пенсію.

Лезінян як раз покинув службу перед чотирма роками, а тепер скінчив сорок літ.

Знов запанувала глибока мовчанка, потім сказав Іве:

— А може би ви розповіли нам сю подію?

Лезінян надумував ся хвилину, потім промовив:

— Т-та, про мене! Люди, про яких тут річ, померли або живуть за границею, а тих, що ще живуть, я не назвати-му по імені.

Ми присунули крісла і колишній слідчий розповів нам ось яку історію:

— Перший акт моєї драми, що має їх лише два, розіграв ся перед 22 роками в Трувілі; від тоді до другого акту минуло 18 літ.

Молода, дуже молода дівчинка з доброї родини жила там зі своїми родичами. Батько був хорий, мати ще молода; се була жіночка наскрізь чесна і чиста, але про те троха закохана — з легкодушности, з кокетерії; словом, маленька пестійка. Вкінці вона була радше товаришкою, чим матірю своєї доньки.

Сеся бавила ся дуже добре. Чи я вже згадав, що вона була дуже гарна, та крім того також дуже богата? Два мільйони приданого. Заскакували там коло неї, сипались компліменти, зітханя, любовні погляди, одним словом, ціла літанія, яку ви добре знаєте. Два мільйони в цінних папе-

рах та гарна дівчина чей-же стоять того, аби викинути із-за них дещо троха дрібних. Молода особа мала цілу фалангу поклонників, що всякими способами старались приподобати ся їй, зробити ся конче потрібними. Панна — я назву її Марселя — панна Марселя однак не звертала уваги ані на гарного маркіза, ані на славного маляра, ані на генерала, ані на впливового посла, ані на нікого з тих, що належали до кружка знайомих її матери. Жив тоді у Трувілі один вродливий панич, якого як раз Марселя не знала. Вона стрічала його що дня і він призирав ся їй. Вкінці відповіла на його погляд, думала троха про нього, потім усе частійше, а вкінці навіть занадто часто. Німий поклонник, наскрізь коректний та дискретний, не робив нічого, як лише старав ся звернути увагу молодій дами на себе. Може власне ся його поздержливість була причиною, що вона зацікавила ся ним.

Гарна, не досить пильнована панночка, поклонник двацяти-пятилітній, покоївка, що про те лише дбає, аби кожним дукатом побільшити своє придане — се вже більше як потрібно для навязання кореспонденції. Двацять листів з одного і з другого боку. Не добре давати молодим дівчатам читати романи; стиль панночки вихованої у пансіоні набирає відтам поживи, і Марселіні білетики, зразу короткі та незначучі, набирали де далі все більше недвозначного тону.

Одної днини заявив молодий чоловік, що зробить собі смерть, коли Марселя не визначить йому сходи. Ся грізба не налякала Марселі, але протверезила її. В ірунті вона була така чиста та чесна, як і її мати, тож звернула ся до матери та передала їй лист, який іно-що дістала.

— І ти любиш сего панича?

— Так!

— Ти дурненька собі. Чому ти не сказала сего скорше? Сей лист мабуть не перший?

— Ні, ось і иньші.

— І ти писала також?

— Так, я писала також!

Мати глянула донці в очи.

— Лише листи?

— Клену ся тобі. Ми не говорили навіть ніколи.

Мати відітхнула лекше.

— Не гадаю робити тобі пусті закиди. Коли хто за-
слугує на них, то я найбільше. Лиши се все мені. Коли
твій обожатель відповідна партія, то вийдеш за него заміж.

Він не був ніяка партія. Вісти про него були як
найгірші. Сей молодий чоловік прогуляв у легкодушнім
товаристві кількасот тисяч, що становили його батьківський
спадок. Тенер сидів у довгах, та не тішив ся славою че-
сного чоловіка. Ніхто не знав навіть гаразд, чим він жив.

Розказано Марселі все, що лише можна було розка-
зати молодій дівчині про таке жите. Може вона й плакала,
але ніхто не дізнав ся про те. В кождім разі вирвала
з великою відвагою сю брудну картку з книжки свого
житя. З такими ранами дієть ся в її віці так, як з ранами
на голові: або вмираєть ся від них, або приходить ся
швидко до здоровля. Вона плакала може, та з бідного ма-
лого її серця поплила, здаєть ся, кров; ніхто однак ані
не чув хлипаня, ані не бачив крові.

Головно, треба було дістати назад листи, тих двацять
і три листи. Якийсь свояк підняв ся видістати їх назад.
Але властитель не хотів їх віддати. Заявив, що вони на-
лежать правно до него, він не примушував інтересованої
особи писати їх. Вона зробила се добровільно і він хотів
заховати собі бодай сю памятку.

— Кілько хочете за них? — запитав свояк.

Той — треба признати йому правду — сплотнів
зразу та кинув ся сильно; потім — і сю правду треба
йому признати — почав сьміяти ся і крикнув:

— Ах, то се ви так задивлюєте ся на сю справу?...
Ну, гаразд, листи і безличність варті в кождім разі 50.000
франків?

— Добре, ось чек на 50.000 франків; мій підпис,
думаю, вистарчить вам, що?

— Розумієть ся... Ось вам листи! Знаєте, кілько їх?

— Двацять і три!

— Перечисліть!

Купець перечислив справді та переглянув їх уважно.
Призирав ся коверті, письму — всьому. Потім відійшов.

— — — — —

Шість місяців пізніше Марселя вийшла заміж за пана Р..., поважаного чоловіка, порядного хлопця, що обожав її, та якого вона почала також любити.

Тут кінчить ся, мої панове, перший акт.

Бачите, доси моя досить будення історія подібна до всіх звичайних вимушень. Нікчемник, що продає жіночі листи, се явище, яке можна надібати доволі часто. Але тепер приходить комплікація.

Минає вісімнадцять літ. Марселя має гарну доньку, якій, можете бути певні, не трафить ся пригода в роді описаної висше. У неї нема хапчивої покоївки, та за те є сумлінна і на все уважна мати. Зрештою можна догадати ся, чому: молоді дівчата є на те, аби виходили заміж; і донька Марселі мала стати за місяць жінкою графа Г. Вона мала замінити своє імя на імя роду, що пишаєть ся 800-літнім шляхетством, геройськими ділами, чеснотою та почестями. Заручені любили себе пристрасно з тою щасливою веселістю, яка запевнює сьвітлу будущину.

Нараз дістала Марселя одного ранка ось який лист:

„Ласкава Пані!

„Ви не чули про мене нічого вісімнадцять літ і я не поважив би ся також відновлювати немилі спомини, як би мене не змушувала до сього найприкрійша конечність. Діло ось у чім:

„Я пропаду цілком, коли не дістану назад у руки папір пущений мною в обіг, який я підписав чужим іменем. Се коштувати-ме мене 10.000 франків, яких не маю, які я однак мушу мати, аби оминути небезпеку, що мені грозить. Сих 10.000 франків ви дасте мені, ласкава пані.

„Коли я перед вісімнадцятьма роками віддавав вашому своякови ваші листи, я забув звернути його увагу, що три ваші листи мають по вісім сторін. Три подвійні картки лишили ся в моїй шуфляді. Може той відривок, що посилаю вам ось тут, зможе пересвідчити вас про вагу решти, як також і про те, для чого повинно вам залежати, аби решта не попала — не хочу сказати, в руки вашого мужа, бо ви яко чесна особа, певно розповіли йому по щирости все своє жите — але може в руки вашого будучого зятя. Він любить дуже свою наречену і в кождім разі не

сказав би нічого із-за любови до неї. Але він має батька, якому би я в данім разі відіслав один із ваших листів. Чи гадаєте, що й тоді могло би відбутися весіле вашої доньки?

„Я не роблю собі ніяких ілюзій що до почуття огиди, яке викличе у вас отсей мій крок. Я знаю, що допускаюся інфамії, але я не маю вибору. Додаю ще, що жаль би мені було, коли-б ви улягли покусі передати сей лист урядникови поліції: я передвидів сей випадок і звісні листи дійшли би в такім разі зараз на згаданий адрес.

„Мати-му честь поговорити з вами завтра о 5 годині; надіюся, що ви ласкаво приймете мене.

Ксавіє.“

Вона відразу пізнала письмо і підпис і перечитала свій лист. О, ті глупі фрази малої дівчини, якої пам'ять була переповнена фразами романів! О, ті дурні, жорстоко дурні слова! А те „тиканє“! І все те в руках нікчемника!

Він передвидів усе, обчислив усе, навіть годину, навіть назначений день. Того дня в її домі мав відбутися прилюдний базар на добродійні цілі; таким чином була оправдана його присутність. Інакше була би оповістила про се префекта поліції не вважаючи на погрозу. Але-ж скандал у її домі на очах цілого товариства, і все те із-за пустої грошевої справи...

Приготовила гроші, і коли він увійшов, легка дрож обридженя шибнула по її тілі. Він підійшов до неї, хопив портмонетку, яку вона показала і сказав:

— Ось ваші листи!

Взяла коверту. Він засьміявся і сказав швидко:

— Ви все ще те саме необачне дитя! Там лише один лист. Ви повинні були подивитися, заким заплатили. Перед вісімнадцятьма роками, коли я любив вас, я був такий щирий, як лише міг бути; ви не вірили мені. Добре. Я відчуваю ще й тепер симпатію до вас, більшу, як коли-небудь. Коли хочете мати другий лист, останній, то мусите собі його взяти з мого помешканя.

Вона стояла перелякана, приголомшена, а він говорив далі:

— Я від'їжджаю в суботу; нині маємо четвер; ви знаєте, що я потім зроблю з вашим листом!

Поклонився і відійшов.

— Мої панове! — сказав Лезіян. — Марселя зробила те, що на її місці — не перече сього — зробило би всім жінок на десять. Дістала свій лист, а коли її донька вийшла заміж, померла нечайно на удар серця — коли вірити часописам.

Якось місяць потім я сидів у своєму кабінеті в палаті справедливості, коли мені принесено карту пана Р...

— Звертаюся — мовив він — до приятеля, а не до урядника.

І розповів мені все, що я ось перед хвилиною переказав вам; його жінка висповідалася йому зі всього на годину перед смертю, заживши перед тим якусь отрую.

Коли скінчив свою сповідь, докинув:

— Коли велите мене тепер увязнити, застрілюся тут у ваших очех.

— Що? Вас увязнити? — крикнув я.

— Так! Бо я забив Ксавера Бернака!

— Розумієте добре, мої панове, що я не міг веліти арештувати сього чоловіка, і тому я подав ся на пенсію.

У. Майстерний злочин.

Без щастя! Отсе була характеристика його життя! Його імя було Оскар, назвище Ляпіссот; він був убогий, не мав таланту, а вважав себе геніяльним чоловіком.

Коли ввійшов на шлях літературного життя, першою його річею було найти собі псевдонім, другою — змінити його на иньший, і так за десять років перебрав усі можливі фантастичні імена, аби звести на манівці цікавість своїх сучасників. Але про те він лишився найменше знаним зі всіх робітників пера, найменше зрозумілим зі всіх незрозумілих та найнужденнішим зі всіх письменників. Слава не хотіла нічого знати про него.

— *Erreur si muove!* Таки щось мусить бути тут! — говорив він з глибоким пересвідченням, та стукав пальцем

свою кістяну макотиру, вважаючи її дуже мудрою для того, що видавала глибокий гук.

Не повірите, до якого шалу може довести літературна зарозумілість. Бувають люди справді талановиті, яких вона довела до неймовірних сьмішностей, а навіть до огидних злочинів. А що-ж сказати про нуждаря, про просту нулю? Коли не стане йому терпцю і ціле жите пожерла злудна надія, тоді не багато треба, аби такий пустив собі кульку в лоб, або пустив ся на злочин.

Оскар Ляпіссот не мав на стілько відваги, аби вібрати смерть, але рішив ся при помочи злочину дійти до слави. І справді, допустив ся злочину. І немов би дійсність хотіла йому признати правду, з його рук вийшов у-перве за ціле його жите майстерний твір.

На яких десять літ перед хвилею, заким став ся злочинцем, жив Оскар Ляпіссот на шестім поверсі одного дому при вулиці Сен-Дені. Загублений між трпцятма жильцями, знаний лише під одним із численних своїх псевдонімів, він познайомив ся там зі старою балакучою наймичкою, що звірювала ся йому зі всіх своїх клопотів. Вона служила у хорої, старої та досить багатой вдови. Зрештою він мешкав у тім домі лиш місяць.

Одного вечера, власне розставши ся з одним своїм приятелем, що був лікарем-асистентом у шпиталю Пітіє, і переходячи через залі, пізнав там давню наймичку, що лежала на смертній постелі. Вона оповіла йому, що вже від трьох неділь не служить у вдови, що тепер настала на її місце послугачка, що пані слаба і не може її відвідати і їй се дуже прикро.

— Розумію! — сказав Оскар. — Ви хотіли би бачити її, правда?

— Ах, не в тім річ. Я бою ся, що коли вмру ось тут, то пані прочитає всі листи, які я лишила у неї і буде погорджувати мною по смерти.

— За що-ж мала би погорджувати вами?

— Слухайте! Кажу вам щирю правду: ви були моїм приятелем; але дома був іще один чоловік з мойого таки стану, візник, якого я любила. Ах, я робила задля него

стільки злого! Я шалено любила його і тому він міг жадати від мене чого хотів. Обіцяв мені, що оженисться зі мною. Нині знаю вже добре, що він обріхував мене. Нараз я занедужала, мене спараліжувало на вулиці і мене занесли до шпиталю. Пані лишила мене тут, бо не можна було мене відси забрати. Я писала до неї і вона відповіла мені. Її послугачка приходила сюди від неї. Але ані їй ані пані я не могла сказати того, що мене мучить. Я маю пачку листів від візника. В тих листах говориться про багато поганих річий: про крадіжкі, до яких він намовляв мене, про подяки, якими він обсипував мене, коли я що вкрала. Бо я крала, так, я обкрадала свою паню для него. Я повинна була попалити ті прокляті листи. Але там були також любовні присяги і обіцянки женитьби. Тому я заховала їх. Одної днини відгрожувався драб, що забере їх у мене, аби мене скомпромітувати. Я не хотіла йому дати гроший, та він дав мені до пізнання, що коли лише захопить папери в свої руки, зробить зі мною що сам захоче. От тоді то я набралася страху! Та про те я таки не хотіла розстатися з листами. Для ліпшої певности просила я паню, аби переховала мені мої родинні папери, на яких мені залежить дуже багато, і таким чином мої листи переховані в її бюрку. Пані відступила мені окрему шуфлядку з ключиком. Правда, я могла би сказати їй, що потребую паперів. Але я не довіряю послугачці, що мала би принести мені їх. З деяких натяків могла я догадуватися, що візник зловив і її в свої тенети. Се такий урвитель, кажу вам! Та коли він закидає на неї сіти, то робить се лише тому, аби видістатися від неї ту пачку листів, про яких сховок він знає. Тепер бачите мою журу. Ах! Коби ви були такі добрі! Я не заслуговую, що правда, на се, але се було би дуже гарно з вашого боку, коли би ви хотіли зробити мені сю прислугу.

— Яку прислугу?

— Дістати мені ті листи!

— Але як-же я можу видістати їх?

— Ах, нема нічого лекшого! Вечером о десятій пані заживає хльораль на спане і спить потім дуже твердо. Тоді послугачки вже нема, бо вона забирається геть.

о сім'ї годині зараз по вечері. Розумієть ся, пані не згадує їй нічого про те, що заживає хльораль, бо боїть ся, аби її не обкрадено. Лише мені сказала се, бо до мене небога мала повне довіре! Ну, бачите! Вона не почує нічого, то можете спокійно вийти і вийти і принести мені листи. Знаєте, камениця має два входи. Як би ви пішли задніми сходами, ніхто не замітив би вас. Ах, зробіть мені се! Добре?

— Ну, чи ви ошаліли! Як-же я можу відчинити бюрко? Та як можу вийти до покою?

— Я маю другий ключ до бюрка. Я дала собі зробити, аби обкрадати паню. Ось ключик від шуфляди, а ось від чорного входу. Прошу вас дуже. Не знаю чому, але я маю до вас довіре; я певна, що ви зробите се, аби я могла вмерти спокійно.

Оскар Ляпіссот узяв ключі. Йоло лице нараз сполотніло, його черти зморщили ся судорожно. Можність злочину впринула нараз у його душі. Коли-б отся жінка вмерла, можна би легко довести справу до кінця.

— Ой, душу ся! душу ся! — простогнала хора, обезсилена довгою сповідю. — Води! Дайте мені води!

Спальня була зовсім темна, лише нічна лампа кидала на неї своє мlave сьвітло. На сусідніх ліжках усі спали. Оскар підніс голову хорої, виймив ізпід неї подушку, поклав їй на лице і зелізним п'ястуком притиснув яких десять хвиль. Мав страшенну відвагу подождати з годинником у руках.

Коли відіймив подушку, хора була задушена, не здужавши ані рушити ся, ані крикнути. Він положив знов подушку на своє місце і накрив хору коцом аж по бороду. Здавало ся, що вона спить.

Ліжко наймички стояло досить близько при дверех, так що убійця ввійшов незамітно зо салі і зо шпиталю і ніхто не бачив його.

Було двадцять мінут по девятій. Не тратячи часу поспішив нікчемник прудкими кроками на вулицю Сен-Дені і ввійшов до камениці перед десятою. По дорозі уложив собі цілий плян. Наперед всунув ся до стайні, де мусіли лежати річи візника. Взяв краватку, відорвав із неї кусник

і сховав його до кишені. Потім поповз тихо чорним входом на гору і спинив ся на першому поверсі.

Відчинив двері, ввійшов на пальцях до середини і дістав ся до спальні, де одним стиском задавив сонну паню. Та й тут мав на стільки зимну кров, що дусив горло доброї чверть години.

Потім відчинив бюрко. У великій середній шухляді лежали акції та облігації, в лівій — банкноти, в правій — рульони золота. Забрав цінні папери, платні за оказника, а иньші лишив. Цілий рабунок виносив 140.000 франків, якими він обладував собі кишені.

Потім заняв ся листами. Найшов їх без великого труду в куті у горі, де їх положила наймичка. Спалив їх хутко в комині, але лишив ті, де говорило ся найбільше поганого про візника і служницю. Потім втиснув шматок краватки трупови у праву руку, що замкнула ся судорожно.

Тепер вийшов із хати, висмикнув ся як блискавка на вулицю і пішов далі вулицею повільними, спокійними, розсіяними кроками задуманого чоловіка.

Оскар Ляпіссот не помилив ся справді, вважаючи себе геніяльним чоловіком; у ньому сидів геній злочину і він зробив своє діло майстерно.

Справедливість не вагала ся ані одної хвилини віднайти злочинця. Уривки з листів були найліпшим свідомством. Хто-ж иньший міг мати ключі, як не візник? Чи-ж він не обкрадав уже вдови у змові з наймичкою? Се було ясне як сонце, що він перейшов границю, яка ділить крадіж від убійства. Зрештою шматок краватки оскаржував його аж надто виразно. На біду-лихо попередне жите візника було також не бездоганне, а в додатку не міг виказати ніякого alibi в годину памятного злочину. Хоч і як він брехав та доказував свою невинність, усе свідчило проти него, а нічого на його користь.

Його засудили і стяли; судні, присяжні, його оборонця, часописі та публіка — всі були пересвідчені про його вину. Лиш одна точка лишила ся темною: не можна було віднайти грошей і всі вірили, що злочинець сховав їх десь у безпечному місці. І ніхто навіть не догадував ся,

що він навіть не бачив їх ніколи. Кажуть, що почуте доброго діла дає глибокий спокій; але мало хто відважить ся казати, що безкарність злого діла робить щасливим.

Оскар Ляпіссот міг вповні тішити ся своїм подвійним убійством і користати з його здобутків у найбільшій спокою. Не почував ані грижі сумління, ані страху. Одно лише мучило його, безмежна гордість, що росла раз-у-раз.

В першій ряді була се гордість артиста; досконалість його вчинка і почуте, що він справив ся з ним справді геніяльно, — ось що заглушувало в нім усяке моральне почуте. Зрештою він лишив ся невидним, обскурним, нікому невідомим чоловіком. Хоч як він уживав свого сьвіжо набутого маєтку на те, аби відчинити собі брами часописий; хоч як підлещував ся критиці, але не міг позискати слави у публіки. Його вірші, його проза, його театральні проби, все було без вартости. „Фахові“ літерати знали по троха Анатоля Дероза, але лише як письменника дилетанта, що мав більше ренти, як таланту. Але читачі чхали на його ренти і всі вкупі годили ся на те, що у него нема ані іскри таланту.

— А все таки! — говорив він нерас сам до себе з блискучими очима. — Як би я лише захотів! Як би я міг оповісти свій архитвір! Бо що я зробив майстерне діло, про те нема що сумнівати ся. Я доконав чудового діла. Чому я пережив його, а не написав? Коли би я його написав, я був би славний. Я сотворив би лиш одно діло, але воно було би одиноким в своїм роді. Я доконав „майстерного злочину“

Ся гадка почала вкінці мучити його. Боров ся з нею десять літ.

Одного гарного вечера сів Оскар Ляпіссот з розпаленою головою та тремтячою рукою, як великий поет, над ліброю білого паперу і описав одним розгоном історію свого злочину.

Він розповів про нужденні початки Оскара Ляпіссота, його циганське житє, його численні невдачі, його гадки про самовбійство, геть цілий роман психології злочинця. Потім описав ясно з страшною точністю сцену в Пітіє, на вулиці Сен-Дені, смерть невинно обжалуваного та тріюмф

правдивого злочинця. Потім з'аналізував з правдиво дідьчою тонкістю причини, що спонукали автора оголосити свій злочин, та закінчив тим, що прославив Оскара Ляпіссота, який і поклав свій підпис під сею сповідю.

Майстерний злочин появився в „Revue des Deux Mondes“ і мав нечуване поводжене. Всі часописи хвалили твір до пересади.

Та про те були у всіх статях, навіть у найкорисніших дві точки, що лютили дуже Оскара Ляпіссота.

По перше прийнято правдиве його імя за псевдонім і називано його Анатолем Дерозом. По друге говорено за багато про його фантазію та закидувано йому за малу правдоподібність його оповіданя.

Тому дійшло раз до того, що коли один товариш іграулював славному чоловікові, він відповів:

— Мій пане, ви помиляєтеся, моя новеля, се не жаден роман; ся подія склала ся дійсно. Сей злочин поповнено справді так, як я розповів. І то я сам поповнив його. Мое правдиве імя — Оскар Ляпіссот. Він говорив се з найглибшим переконанем.

— Ах! Чудово! Чудово! — крикнув весело товариш. — Жарт удав ся вам добре.

Другої днини оповідали всі часописи сю анекдоту. Пробу містіфікації Анатоля Дероза, що хоче уходити за убійцю, признано пишною. Сей чоловік справді оригінал!

Оскар Ляпіссот почав лютити ся; він хотів, аби вірили в його злочин. Повторяв свою сповідь усім приятелям, яких подибав на вулицях. Першого дня признано його жарт забавним. Другого дня жарт уже робив ся монотонним, третього нудив, а при кінці тижня всі вважали пана Дероза круглим дурнем.

Він не знав уже, як утримати ся на висоті своєї слави. Найзагорільші прихильники висьміяли його і се приводило його до розпуки.

— Ах! Сього вже за багато! — сказав раз прилюдно у каварні до невірних Томів. — Ніхто не хоче мені повірити, що говорю щирю правду! Ніхто не хоче признати, що я не лиш описав майстерний злочин, але

й виконав його! Ну, так завтра цілий Париж знати-ме, хто такий Оскар Ляпіссот!

Вишукав слідчого судию, що переводив справу злочину на вулиці Сен-Дені і сказав до него:

— Ув'язніть мене! Я — Оскар Ляпіссот.

— Шкода дальших ваших слів, пане, — заявив йому на те судия з ласкавим виразом лиця. — Я читав вашу новелю і складаю вам повне признанє. Знаю також про вашу манію, в якій ви від вісьмох днів знаходите вподобанє. Хто иньший може взяв би вам за зле, що ви жартуєте собі з властей. Але я інтересую ся літературою і не гніваю ся на вас, що ви зажартували собі з мене, бо я познайомив ся таким чином із вами.

— Мій пане! — відповів на се Оскар Ляпіссот нетерпеливо. — Клену ся вам, що я — Оскар Ляпіссот; я допустив ся сього злочину і докажу вам правду своїх слів.

— Ну, мій пане! — говорив далі урядник. — Я пристану і на се, буде се для мене справжня розкіш слухати, як такий здібний дух, як ось ваш, буде сплкувати ся доказуючи неможливу річ.

— Але-ж се, що я описав — чиста правда. Візник не винен нічого, я зробив усе те!

— Мені здаеть ся, я звернув уже вашу увагу на те, що читав вашу новелю. Коли ви хочете її мені самі розказати, так се тішить мене дуже; але докажете мені хиба те одно, що вже знаю, що у вас на прочуд жива фантазия.

— Але коли я кажу вам...

— Позвольте! Вибачайте, що я признаю собі троха розуміня криміналістики. Отже-ж упевняю вас, що ваш злочин не зовсім природний. Ваша стріча з наймичкою занадто випадкова. Яко твір штуки — ваша новеля принадна, оригінальна, пориваюча; але ваш злочин сам собою — неможливий. Мій дорогий пане Дероз, дуже мені прикро вразити вас; я подивляю вас як письменника, але як злочинця не можу брати вас поважно.

— Се ще побачимо! — заревів Оскар Ляпіссот і кинув ся на урядника; він був би певно задусив судию, коли би на його крик не прийшла поміч. Зв'язано скаже-

ного, замкнено до казні, а по п'ятих днях відвезено його як шаленого до Шарантона.

Найстрашнійше було те, що Оскар Ляпіссот не був шалений; він був при повнім умі. Такі „напади“, як їх звав директор закладу для божевільних, лічено зимними тушами.

Вкінці убійця ошалів справді; його випущено як виліченого. Він повірив нарешті, що називається справді Анатоль Дероз і ніколи не допустив ся убійства. Він і вмер у тім переконаню, що його діло було плодом уяви, а не сповнене ним на правду.

Переклав А. Жр.

